

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

Савицька Інна Мікловшівна

УДК 168.522:123.1(043.3)

**ФЕНОМЕН СВОБОДИ ЯК ЗВІЛЬНЕНОЇ СВІДОМОСТІ:
ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС**

09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ - 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Національного університету біоресурсів та природокористування України, Міністерство освіти та науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, професор
Чекаль Леонід Андрійович,
завідувач кафедри філософії
Національного університету біоресурсів
і природокористування України.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент,
Немчинов Ігор Геннадійович,
Національний педагогічний університет
ім. М.П.Драгоманова, професор
кафедри філософії;

кандидат філософських наук, доцент,
Галушко Михайло Михайлович,
Національний технічний університет
України «Київський політехнічний
інститут», доцент кафедри філософії.

Захист відбудеться «08» листопада 2011 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.13 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий: «08» жовтня 2011 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б.К.Матюшко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Людство в сучасному світі намагається відновити цінність свободи, яка формально сприймається як одне з прав людини та громадянина. Поняття «свобода особистості», «свобода вибору» все найчастіше вживаються в засобах масової інформації, у виступах політичних лідерів, декларуються Конституціями різних країн. Але сенс, який вкладається в це поняття людьми, – різноманітний, і шляхи розв'язання проблеми свободи є іноді зовсім протилежними. Свобода як ідея та цінність, правова норма та етичний принцип, суспільна реальність та характеристика практичної життєдіяльності соціуму та окремого індивіда набула на межі ХХ - ХХІ століть нового звучання. Істотно збагатився зміст її розуміння. Філософський дискурс зафіксував нові, часом вражаючі людську уяву прояви свободи, її численні іпостасі й протиріччя. У загально-культурологічному контексті особливого сенсу набула проблема індивідуальної, особистісно-визначеної і здобутої свободи, а також вибору людиною свободи як форми і засобу її самореалізації. Філософія вільної особистості починається зі звільнення її свідомості та підсвідомості. Індивід з дитинства асимілює стереотипи і все подальше життя невпинно сприймає нові стереотипи. Вільна людина – це людина, котра здатна протистояти стереотипам, прагнучи до істинних почуттів та усвідомлень. Мета такої людини не лише «знати», а й «розуміти». Вільна людина - людина, що шукає істинності, відкидаючи хибу. Проблема звільнення людини – проблема пошуку гармонії. Цей стан передбачає добровільність та відповідальність щодо своїх дій та їх наслідків.

Ідея вільного суб'єкта, відтворена класичною філософією, і нині є основою соціальних інститутів, суспільних практик, наукових дисциплін. Проблематичність поняття свободи ускладнює виявлення специфіки людської природи, яка традиційно пов'язується з поняттям моральності і, відповідно, з можливістю вільного вибору. Тому проблема свободи є однією з центральних для філософської антропології.

Першочерговим завданням філософії, починаючи з античності, було звільнення самостійного мислення від упереджень. Згідно з Р.Рорті, на місце Істини як предмету філософського пошуку протягом багатьох століть, у ХХ столітті приходять Свобода як завдання. В епоху розвитку демократії проблема свободи людини набуває особливої актуальності. Жодна філософська проблема не мала такого резонансу в історії суспільства, як проблема свободи. Особливо актуальною та гострою вона постає в українській перспективі. Україна ХХІ століття – це епоха великих морально-психологічних криз, соціально-економічних поразок, політичних уроків та пошуків. Вибір теми «Феномен свободи як звільненої свідомості: філософсько-антропологічний дискурс» був обумовлений ще й тим, що у сучасному світі, який проголосив свободу найвищою цінністю (до того ж - вже втіленою в життя), широко поширені звинувачення і критика щодо розвинутих демократій, які стосуються саме пригнічення особистості та відсутності свободи. Свобода стає етичним принципом, який порушують, але волають про його захист. Свобода була

засобом обґрунтування повалення аристократії та здобуття влади буржуазією, але масово так і не стала етичним принципом, що унаочнюється в діяльності, як більшості пересічних індивідів, так і керівників держав. Категорія свободи є міждисциплінарною та ключовою як у політико-правовій сфері, так і у індивідуально-особистісному вимірі. Зокрема, свободу розглядають в онтологічному, соціально-філософському та соціально-правовому, етично-моральному та естетичному контекстах тощо. Східна культурна традиція має суттєві відмінності у тлумаченні свободи від західної, які обумовлені особливостями історичного і культурного розвитку і, відповідно, розумінням граничних підстав людського буття. Так, в індійській філософії і релігії стан повної самодостатності, вищого звільнення і щастя, те, що звать «мокшею» і «нірваною», вбачається на шляхах злиття індивідуального духу зі світовим духовним началом. Таке злиття відбувається шляхом відмови від свого початкового Я і отримання нової ідентичності в злитті зі вселенською першоосновою в єдиному пориві космічної любові. Таке розуміння феномену свободи – як звільнення свідомості – теж потребує свого дослідження.

На нашу думку, ідентифікація поняття свободи як звільненої свідомості – це певною мірою альтернативне тлумачення ліберальних свобод, яке корелює щодо контекстів, поширених у філософській антропології та соціальній філософії. Екзистенціально-антропологічний аналіз проблеми звільнення свідомості в світоглядно-духовних утвореннях повинен стати теоретико-методологічною основою, цілісним підґрунтям для побудови смислбуттєвої парадигми соціокультурного розвитку особистості. В практичному відношенні це дає змогу виявити спільні детермінанти оптимізації життєдіяльності в контроверзах цивілізаційного процесу. На сучасному етапі розвитку суспільства актуалізація саме такого тлумачення феномену свободи зумовлена як кризою європейського раціоналізму і культури, так і процесами глобалізації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася в межах наукових досліджень, які проводить кафедра філософії Національного університету біоресурсів і природокористування України (номер державної реєстрації 0108U001972).

Стан розробленості проблеми. Тематика свободи завжди приваблювала та приваблює дослідників, вона є центральною у філософсько-антропологічних студіях багатьох філософів. Аналіз наявної літератури свідчить, що, незважаючи на її значний обсяг, автори, котрі тією чи іншою мірою досліджували зміст феномену свободи, приділяли увагу здебільшого лише окремим категоріальним складовим процесу практичної реалізації свободи. Найбільш повно, особливо в межах класичної традиції, вивчена загальна, онтологічна природа свободи як прояву волі в процесі самореалізації людини, як її здатності діяти у відповідності до своїх інтересів і цілей. Загальний характер феномену свободи, її значимість, укорінення в життєдіяльності будь-якої людини, незалежно від її соціального статусу, хоча й обстоювалися цілою групою античних мислителів як на аксіологічному (Протагор), так і на онтологічному (Епікур) рівні, проте стали об'єктом різкої критики з боку тих філософів, котрі активно захищають автономію

інтелектуальної діяльності (Платон, Аристотель, стоїки). У результаті були сформовані засади традиції розуміння свободи як процесу активного освоєння найближчих предметних умов життя. Не тільки середньовічна (Августин), але і рання новоєвропейська соціальна філософська думка (М.Фічіно, Дж.Піко делла Мірондолла, Еразм Роттердамський) не відмовились від переваг, наданих їм привілейованим становищем свободи як особливої форми інтелектуальної діяльності, котра була вже забезпечена потребою суспільства в розвитку свого рефлексивного потенціалу напередодні кардинальних змін доби буржуазних революцій.

Завдання ліберального обґрунтування свободи в різних сферах суспільства, вирішується в працях Т.Гоббса, Б.Спінози, Дж. Локка, Ш.Монтеск'є, Ж.-Ж.Руссо. Згодом, І.Кант, І.Фіхте, Г.Гегель тлумачили її онтологічні засади. Німецькі філософи Я.Беме, А.Шопенгауер, Ф.Ніцше зробили особливий внесок в розробку даної проблематики. Нові умови існування індивіда представлені в постмодерністських концепціях, зокрема Ж.-Ф.Ліотара, М.Фуко та ін..

«Справжності» й свободі людини завжди загрожує зовнішній світ. Звідси її страх, який необхідно прийняти, тому що він – основа надії. Екзистенціалісти стверджували, що існування починається зі свободи перед обличчям відкритих людських можливостей. Даний підхід найґрунтованіше висвітлюється у творчості М.Гайдеггера, С.Кьєркегора, Ж.-П.Сартра. Тема свободи в ХХ столітті представлена, насамперед, в роботах філософів, які належать до персоналістської школи та вважають, що свобода є безсумнівним привілеєм свідомості. На противагу цій тенденції прихильники структуралізму вказують на проблемність ідентичності самосвідомості та інтелигентності свободи у зв'язку з відкриттям особливого характеру влади, а також фундаментальною роллю несвідомого у процесі формування суб'єктивності. В концепціях Ж.Лакана, М.Фуко і К.Леві-Строса йдеться про те, що суб'єкт констатується у процесі інтерсуб'єктивної практики у відповідності з особливими процедурами ідентифікації і є носієм об'єктивних сенсів. Значний внесок в дослідження даної проблематики зробили такі західні філософи як А. Веллмер, Ю.Габермас, Ж.Дерріда, А.Маслоу, Р.Рорті та інші.

Визначення феномену свободи у філософській антропології поліваріативне, виявляється через межі життя і смерті, самотності, гри, віри і любові, страху, добра і зла, відповідальності, творчості як змістотворних феноменів людського буття. Свобода постає як домінанта, що визначає головні цінності людського буття і саме життя як найбільшу цінність перед лицем смерті (М.Гайдеггер, М. Федоров, А.Швейцер, Л.Шестов). Завдяки тій свободі людина переживає почуття страху і самотності (М. Бубер, С.К'єркегор, Ф. Ніцше, Б.Паскаль, екзистенціалісти), зумовлені необхідністю приймати рішення і нести за них відповідальність (Т.Адорно, М.Бланшо, Е.Блох, Ж.Дерріда). Свобода в єдності з вірою і любов'ю свідчить про причетність людини до вищого духовного буття (християнська традиція, М.Бердяєв, В.Соловйов), вказує на її готовність до гри і творчості як способів самореалізації (Х.-Г.Гадамер, О.Фінк, Й. Хейзінга), закликає до свідомого недетермінованого вибору між добром і злом (М.Бердяєв, Ф.Ніцше). Новітня

постмодерністська філософія обстоює ілюзію свободи, яка звільняє від відповідальності, турботи й автентичності. Вона виявляється у децентрованій фактичності, образ якої – «вільний шиз» (Ф.Гваттарі, Ж.Дельоз). Класикам російської релігійної думки М.Бердяєву, Б.Вишеславцеву, Ф.Достоевському М.Лоському, В.Соловйову, Є.Трубецькому, С.Франку, незважаючи на вплив німецького ідеалізму на їх філософію, – вдалося сформулювати власні, оригінальні концепції свободи. На відміну від західних колег, російські філософи починають розв'язання проблеми свободи не з антитези «свобода-необхідність», а зі звернення до людини, з питань, що таке людина, існування свободи та людського безсмертя, людської особистості. Серед сучасних російських філософів, які торкаються даної проблематики, можна назвати В.Акулініна, В.Вольнова, П.Гайденко, А.Грязнова, Ю.Давидова, І.Євлампієва, А.Замалеєва, Т.Москальську, Е.Некрасову, С.Нижникова, В.Поруса, А.Скрипника, Я.Слініна, С.Табачникова, Т.Торубарова, Л.Філіпова та інших.

Упродовж ХХ століття проблема свободи активно досліджується і в українській філософії та має значну різноаспектну літературу. У дотичності до зазначеного феномену перебувають сотні праць, предметом аналізу в яких були чи є проблеми соціального й культурного розвитку та актуальності свободи в українській перспективі. Це філософи, історики, політологи, літератори, серед яких: В. Андрущенко, І.Бичко, В.Бойко, М.Брайчевський, С.Вовканич, В.Войтенко, Г.Волинка, Г.Горак, С.Грабовський, О.Гринів, Л. Губерський, Я.Грицак, І.Дзюба, Р.Додонов, Д.Донцов, І.Драч, Ю.Іщенко, О.Забужко, В.Загороднюк, О.Кульчицький, А.Лой, В.Лях, В.Лук'янець, С.Макарчук, Є.Маланюк, І.Мірчук, Н.Мозгова, І.Немчинов, А.Погрібний, М.Попович, Т.Розова, М.Руденко, М.Рябчук, Є.Сверстюк, М.Семчишин, Р.Сербин, В.Табачковський, Л.Чекаль, І.Чхеайло, М.Шлемкевич, В.Янів та інші. Дослідження основних аспектів феномену свободи спостерігається також у дисертаційних дослідженнях Н.Волошко, І.Дедаєвої, О.Лосик, І.Мухіна, Л.Подольяно, У.Рудницької, Л.Слободянюк, В.Слюсара, В.Судакової, А.Філатова, В.Шаповала, та інші.

У даній дисертаційній роботі здійснено дослідження феномену свободи особистості як звільненої свідомості, як проблеми самореалізації індивіда засобами вибору його світоглядної та життєвої позиції в ситуації «екзистенційного напруження» та діяльнісної активності, спрямованої на вільну творчість, адекватну критеріям культури, моралі та відповідальності.

Представлений розгорнутий системний підхід до вивчення соціальної свободи як звільненої свідомості. Вона є елементом системи суспільних відносин, такою характеристикою сучасного суспільства, яка виражається у принциповій перебудові суб'єкт-об'єктної структури (картезіансько-кантівського типу) наявного досвіду. Не менш актуальним є завдання пошуку балансу між теоретичним дослідженням загальних закономірностей розкриття змісту феномену свободи і практичним аналізом її проявів у сучасному українському суспільстві.

Аналіз ступеня наукової розробки теми підводить до висновку, що попри існування значного масиву літератури, в якій більшою чи меншою мірою

висвітлюються різні аспекти обраної для дослідження проблеми, все ж стан її наукового осмислення не можна визнати достатнім. І не лише тому, що проблема свободи як звільнення свідомості в контексті антропологічного дискурсу не була позначена у вітчизняній теоретичній думці як окремий горизонт дослідження, а й через те, що низка вузлових моментів осмислюваного феномену залишається поза увагою дослідників. На подолання цих обмежень і спрямована представлена дисертація.

Отже, філософсько-антропологічний аналіз етико-психологічного потенціалу звільненої свідомості в умовах сучасного світу є вельми актуальним та перспективним предметом дисертаційного дослідження.

Мета дисертаційного дослідження полягає у концептуальному осмисленні історико-філософської спадщини щодо проблем свободи як звільненої свідомості та виявленні філософсько-антропологічного змісту досліджуваного поняття. Метою дисертації є аналіз есенціальних трансформацій розуміння свободи як звільненої свідомості в ході розвитку філософської думки, з'ясування взаємозв'язку між інтелектуальним дискурсом та соціально - політичною дійсністю суспільства.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких взаємопов'язаних дослідницьким завдань:

- виявити філософсько-антропологічний зміст поняття «свобода як звільнена свідомість» та здійснити експлікацію цієї категорії в особистісному просторі свободи серед філософсько-антропологічних дискурсів;
- обґрунтувати категоріальний статус поняття «звільненої свідомості»;
- окреслити особливості трансформації поняття «свобода» в проблематичному горизонті філософської антропології;
- проаналізувати співвідношення загальнометодологічних положень класичних історико-філософських концепцій свободи індивіда та їх сучасної філософської інтерпретації;
- подати іманентну сутність екзистенційно-феноменологічних та персоналістичних змістів свідомості в модусах свободи та ідентичності особистості;
- позначити напрями інтерпретації поняття свободи, які були б актуальними для сучасного стану філософсько-антропологічного знання;
- визначити можливість антропологічної інтерпретації ідеї особистої ідентичності та національної свідомості в контексті сучасного полікультурного світу та умовах українських культурно-соціальних реалій.

Об'єктом дисертації є сукупність філософських теорій, які розглядають свободу в межах філософсько-антропологічного дискурсу, свобода людини як теоретико-онтологічний феномен, складне, багатовимірне явище життєдіяльності людини і суспільства, атрибутивна ознака особистості.

Предмет дисертаційного дослідження – філософське розуміння феномену свободи як звільненої свідомості в контексті історико- філософської думки, її сутності, специфічності і світоглядно-практичного впливу як на формування цивілізаційного процесу, так і на конкретно-історичне самовизначення особи.

Теоретико-методологічною основою дослідження є філософський принцип діалектичного розвитку, оскільки всі концепції свободи аналізуються в процесі руху і саморуху, що неминуче пов'язано з труднощами понятійної фіксації. У цілому дослідження ґрунтується на системному підході, що забезпечує поєднання різних методів: абстрагування, компаративістики, аналізу та синтезу, що дає можливість найбільш повно представити теоретичні підстави пізнаваного об'єкту, виявити різноманітні зв'язки й особливості, притаманні йому. Водночас реалізація мети та завдань дисертаційної роботи зумовила необхідність залучення таких засадничих філософських та загальнонаукових принципів та як: принцип історизму, принцип єдності історичного та логічного. На засадах аналітичного методу виокремлено та досліджено специфіку застосування різних підходів щодо трактування поняття свободи. Встановлення своєрідної ієрархії рівнів свободи, які визначені за ступенем сприйняття свободи людиною спиралось на метод структурно-функціонального аналізу. За допомогою логіко-семантичного методу вдосконалено понятійний апарат дисертації. Можливості філософської антропології дозволяють, на думку дисертанта, подати історико-філософську проблематику свободи особистості у вигляді певного еволюційного процесу, виокремити ті теоретичні інваріанти, які забезпечують певну спадковість та наступність різних поглядів, понять, концепцій філософів. Важливою настановою для усіх розділів дисертаційного дослідження, виступає суб'єктивно-гуманістичний підхід до свободи як об'єкта дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена вибором предмета дослідження, змістом цілей і завдань дисертації. Результати дослідження, що становлять наукову новизну й виносяться на захист, можуть бути сформульовані в такому вигляді:

Вперше:

- окреслено специфіку розуміння становлення свободи як звільненої свідомості людини в процесі її історичного розвитку;
- виявлено, що філософсько-антропологічний зміст поняття «свобода як звільнена свідомість» пов'язаний передусім із самоідентифікацією свідомості. Водночас він підтверджує той факт, що вищепроявлення свободи здатні трансформуватися одне на інше;
- розкрита сутнісна парадоксальність свободи як звільненої свідомості, що виступає джерелом смислоутворення в її соціоантропометричних і культурно-антропологічних репрезентаціях;
- запропоновано новий ракурс оцінки творчо-діяльничого аспекту свободи, уособленого такими екзистенціалами особистості як відповідальність та здатність до самообмеження у процесі творення свободи;

Уточнено:

- роль, місце і значимість свободи у просторі толерантності;
- положення, що глибинне взаємопроникнення смислів різних традицій та культур збагачує, але не підміняє місцеві потенції розвитку. Зазначається, що полікультурність не може бути загрозою для української національної свідомості; діалог культур повинен стати відкритим простором, спробою

віднайти свою єдність у багатоманітності;

Дістали подальший розвиток:

- дослідження динаміки індивідуальної свободи: від індивіда до особистості, від набуття особистісної автономії до внутрішньої моральної свободи, яка визначається вільним вибором духовних критеріїв моральності, совісті і відповідальності та дотриманням цих критеріїв;

- варіанти інтерпретації поняття свободи, які перспективно актуальні для подальшого розвитку філософсько-антропологічного знання.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів. Теоретичне значення роботи полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані як для подальших філософських досліджень проблем трансформації свободи, так і як соціально-екзистенціальні інструменти наукових досліджень у цій царині. Практична значимість роботи визначається можливістю використання основних положень для осмислення конкретних соціально-політичних концепцій в українському суспільстві. Її матеріали можуть бути використані як в ході осмислення підстав та конкретних відображень свободи, так і при аналізі шляхів трансформування свободи. Крім того, положення і висновки дисертації будуть корисними при розробці лекційних курсів та семінарських занять з філософії, а також при підготовці спецкурсів з філософської антропології, онтології, теорії пізнання, соціальної філософії та при підготовці відповідних підручників й посібників. Теоретичні висновки і результати дослідження можуть бути використані в широкому спектрі соціально-гуманітарних дисциплін, пов'язаних з аналізом трансформацій, яких зазнає сучасне суспільство, основних викликів, з якими стикається індивід, механізмів існування і реалізації феномену свободи на даному етапі історичного розвитку.

Особистий внесок здобувача в розробку теми дисертації. Дисертація є самостійною роботою. Висновки й положення наукової новизни отримані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження були представлені та обговорені на методологічних семінарах і засіданнях кафедри філософії Національного університету біоресурсів і природокористування України, оприлюднювались у лекціях та на семінарських заняттях з філософії для студентів Національного університету біоресурсів і природокористування України. Основні положення дисертаційного дослідження були апробовані в доповідях на вітчизняних та міжнародних наукових заходах: у навчально-методичному семінарі з історії Другої світової війни та історії Голокосту в Європі для викладачів гуманітарних дисциплін (Ізраїль, Єрусалим, 2006), у Міжнародному круглому столі «Праворадикальний рух в Україні та сусідніх державах» (Київ, 2007), у Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету» (Київ, 2008, 2010), у Міжнародній науково-теоретичній конференції «Філософський та літературознавчий виміри сучасних гуманітарних досліджень» (Суми, 2009), на Всеукраїнській конференції «Громадський рух та становлення громадянського суспільства в Україні», (Симферополь, 2008), у Міжнародному навчально-

методичному семінарі викладачів суспільних дисциплін з історії Другої світової війни (Республіка Франція, Париж, 2009), на Міжнародній науково-методичній конференції «Злочини тоталітарних режимів в Україні: науковий та освітній погляд» (Вінниця, 2009), на Міжнародній науково-практичній конференції «Ильенковские чтения – 2010», (Київ, 2010), на VII Міжнародній науково-практичній конференції «Молодіжна політика: проблеми та перспективи» (Дрогобич, 2010), на II Міждисциплінарній науковій конференції «Людина та її ідентичність у добу глобалізації» (Львів, 2010), на Міжнародній науково-практичній конференції «Релігія, релігійність, філософія та гуманітарні знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Луганськ-Рубіжне, 2010), у Всеукраїнському навчальному семінарі для викладачів суспільних дисциплін «Практичні можливості реалізації інтеркультурного підходу в системі історичної освіти» (Київ, 2011), на Міжнародній науково-практичній конференції «Ідеологія в сучасному світі», (Київ, 2011), семінарах і «круглих столах».

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 15 наукових праць: з них 5 статей, розміщених у фахових виданнях, затверджених ВАК України для філософських наук та 10 тез доповідей у матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження, що впливає з постановленої мети та основних завдань. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають одинадцять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 203 сторінки, з них – 185 сторінок основного тексту. Список використаних джерел містить 246 найменування і налічує 18 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, зв'язок роботи з науковими програмами й темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення отриманих результатів та форми їх апробації, визначено структуру та обсяг дисертації. Сформульовано основні положення, що виносяться на захист, наведено дані про публікації й апробацію наукових досліджень.

У **першому розділі** – «Джерелознавче підґрунтя та теоретико-методологічні засади дослідження проблеми свободи як звільнення свідомості» - який складається з трьох підрозділів – висвітлюється джерельна база дисертаційного дослідження, досліджується генеза проблематики людської свободи в історико-філософському вимірі, визначаються основні етапи дослідження її становлення, починаючи від давньосхідної та античної філософії до сучасності. Робиться висновок, що філософсько-антропологічний сенс вчення про звільнення свідомості ґрунтується на певній онтології, феноменології і гносеології.

Перший підрозділ «Історико-філософські витоки проблеми свободи як звільнення свідомості: давньосхідні та античні підходи» аргументує значення

давньосхідньої та античної філософії як ціннісного джерела формування та інтерпретації поняття свободи. Частина шкіл староіндійської філософії визнавала реальність зовнішнього світу і дійсність причинно-наслідкових зв'язків у ній. Інші школи виходили з того, що зовнішній світ та його мінливість – це лише ілюзія нашої свідомості. Якщо більшість європейських авторів, розглядаючи проблему зв'язків між буттям-небуттям і свободою, говорили про свободу як таку, кажучи про її буття або небуття, то у східній традиції мова йде не про свободу, а про звільнення в найширшому сенсі цього слова. Так, в індійській філософії склалися уявлення, що немає особливого, кінцевого стану, який можна було б позначити поняттям «свобода». Йдеться про поступове і послідовне «звільнення», що ніколи не припиняється, звільнення як процес переходу від більш залежного стану від зовнішніх чинників і власних внутрішніх станів індивіда до меншої залежності. Кінцева мета й ідеал тут – подолання профанного існування взагалі, позбавлення від фатального визначення, вихід з нескінченного обертання колеса сансари. Розрив з буттям і з'єднання з Абсолютом тим самим означає з'єднання з небуттям.

За часів античності домінуючим є розуміння свободи як вибору певних можливостей, прийняття свідомого рішення. На співвідношенні можливості і дійсності побудовано концепцію діяльності Аристотеля, вчення про насолоди Епікура. Обидва не виключають випадкового, а випадок є можливістю у формі дійсності. Аристотель прямо заперечує вилучення його з буття. Поняття свободи він пов'язує із доцільністю. Свобода у своїй вищій формі є вродженою, оскільки устремління до вищої цілі не підкорюється особистісному вибору, з іншого боку, в своїх діях людина є вільною, є хазяїном своїх вчинків. Епікурейці ж, як і стоїки, розглядали проблему свободи з точки зору уособленої індивідуальності.

Отже, проблема свободи в античній філософії подається як питання про можливість впливу людини на навколишній світ, про її здатність подолання тих чи інших перешкод, а відтак, і про межі цих можливостей і здатностей.

У другому підрозділі «Аспектування проблеми свободи у християнській філософії періоду середньовіччя та західноєвропейській філософії Нового часу» дається реконструкція поняття свободи, її ролі й значення в контексті аналізу проблеми сенсу буття та морально-етичних дефініцій у філософських концепціях цього часу. Християнство відкриває епоху вільної творчості, яка виникла завдяки зусиллям античності. Згідно з християнством, сам Бог в акті свободи створює вільну людину, щоб вона могла здійснити свою боголюдську природу, продовжувати акт вільного творення. Свобода розглядається тут як шлях покаяння через віру та любов. Індивідуальне звільнення людини можливе тільки через любов. Августин Блаженний акцентує увагу на свободі волі, соціальна свобода підміняється доцільністю спасіння. Тома Аквінський більшої ваги надає самостійності людських дій та звільненню людського духа. Філософи періоду Ренесансу обґрунтовували право людини на необмежену свободу, яку повинні детермінувати сумніви, критична самооцінка, терпимість до інакомислення,

здоровий глузд і розумне почуття міри. Епоха Відродження формувала і виховувала універсальну особистість, вільну в своїх думках і почуттях.

Філософи Нового часу змінюють парадигму розуміння людини та її свободи. Вони, по суті, поривають з ренесансно-гуманістичною традицією своїх попередників і визначають людину як «частку» природи, позбавляючи в цьому сенсі її виключного статусу. Філософська антропологія поступається місцем соціальній та природничій антропології. Так, Р.Декарт визнає свободу волі, певним чином раціоналізуючи її, тобто сприймаючи як складову мислення. Т.Гоббс подає історичну еволюцію від первісної свободи-сваволі (робити все, що завгодно, заради власного виживання) до необхідності свідомо дотримуватися конвенціональних правил заради своєї ж користі. Для Б.Спінози свобода – це пізнання та усвідомлення чинників зовнішнього світу, які детермінують діяльність людини. Тут немає місця свідомості, «звільненій» від детермінізму, свобода виступає як пізнана необхідність. Звільнення людини можливе шляхом здобуття свободи як пізнання природи мотивів людської діяльності. Дж.Локк продовжує розвиток ідей природного права - права жити, діяти за власними вподобаннями. У Г.Ляйбніца свобода – це активність у поєднанні зі знанням.

Отже, з одного боку, маємо парадоксальний для християнської філософії раціоналізм, з іншого – природний для неї (та її предмету) – ірраціоналізм, – ідеальну свідомість, звільнену від секулярного на користь сакрального. Філософсько-антропологічний підхід у Новому часі розв'язує проблему свободи через підкорення людини природі та її законам та водночас через їх пізнання.

У третьому підрозділі «Трансформація поняття свободи у філософсько-антропологічній думці XVIII-XIX ст.» аналізується історична динаміка розробок ідей людської свободи в німецькій класичній філософії, яка акцентувала філософсько-антропологічний сенс теорії свободи, що має принципове значення для дисертаційної теми. Осмислюючись в контексті сучасної методології історико-філософського і соціо-гуманітарного пізнання, проблема свободи аналізується з позицій пріоритету духовних начал життєдіяльності людини. В одвічній дилемі «необхідність — свобода» саме свобода набуває самодостатнього значення. Категорія свободи, за Г.В.Ф.Гегелем, знаменує духовну самототожність індивіда, його здатності здійснювати невимушений вибір свого життєвого проекту, вибір, насамперед, «самого себе», своєї здатності усвідомити і реалізувати власні сутнісні сили (категорії «вільна причинність», «необхідна свобода»). Класики світової філософії підняли питання про ілюзорну та істинну свободу, свободу внутрішню і зовнішню, духовну й соціальну, індивідуальну та суспільну, абсолютну та відносну міру свободи, а також про історичність та процесуальність свободи, як безперервного акту звільнення людини в результаті своїх рішень та вибору.

У четвертому підрозділі першого розділу «Концептуалізація антропологічно-філософських засад свободи та ідентичності особистості у філософії екзистенціалізму та постекзистенціалістського мислення»

зазначається, що для екзистенціалістів, в самій свободі очевидна етична багатозначність її природи. Свобода може бути силою зла, підставою рабства, формою наївного поведінки та ставлення до життя. «Марнування життя» і свавілля – це теж форми свободи.

Отже, стверджуючи свободу дією, людина проектує і будує саму себе відповідно до вищих принципів гуманізму, громадянськості та соціальної відповідальності. Людина відповідальна за світ і за саму себе. Зростання особистої свободи, в тому числі свободи духовної, інтелектуальної, тісно пов'язані зі зростанням відчуття покинутості, відірваності від коренів. Такий стан за Е.Фроммом є «втечею від свободи». Екзистенція - це усвідомлення відмінності особистості від всього іншого, від можливості бути чи не бути самим собою. Важливим принципом філософії екзистенціалізму стає те, що людина робить саму себе, і ніяка зовнішня сила не несе за це відповідальності. Особливість екзистенціалістських концепцій – максимальна задіяність креативно-особистісного аналізу становлення свободи в структурі людського вчинку. Це дозволяє істотно розширити рамки утилітарно-раціоналістської мотивації. Свобода як екзистенційна похідна набуває характеру абсолютного ціннісного начала, не залежного від змісту соціально-емпіричної дійсності. Однак, екзистенціалістські підходи не в змозі чітко зафіксувати момент позитивного мотиваційного начала в природі антропогенної діяльності. Свобода, вибір і тимчасовість для більшості екзистенціалістів є тотожними.

У другому розділі «Свобода духовного самовизначення та самоздійснення індивіда», який складається з трьох підрозділів, автор розглядає та актуалізує проблему свободи свідомості, у якій найзагальнішим чином відображено потреби реформування соціокультурного простору через реалізацію можливості стати активним суб'єктом діяльності сформованого «Я».

У першому підрозділі «Свобода як можливість для самовизначення свідомості людини» зазначається, що в сучасній філософській антропології буттєва самоцінність свідомості є умовою екзистенційної самобутності, що дозволяє людині бути активним учасником суспільного життя. Свідомість суб'єкта у своїй безпосередності та співмірності з об'єктивною реальністю є не тільки відображенням дійсності, скільки її «життєвим світом», відмінним від об'єктивно-предметного існування. Центром свідомості суб'єкта виступає «Я», в якому інтегрується його інформаційно-пізнавальна база, внаслідок чого воно є особливою духовною формою освоєння природного і соціального світу і, разом з тим, формою саморозвитку. Царина духа, в центрі якої знаходиться «Я», є тією сферою свідомості, у якій відбувається не тільки перетворення об'єктивного на суб'єктивне, але активація суб'єктивного в об'єктивному, що визначає духовність як особливу смисложиттєву сферу людського досвіду. Основи духовності полягають в свободі вибору в будь-якій сфері людського існування, що приводить до визнання самоцінності, самодостатності, самобутності екзистенційно-індивідуального самовизначення особи як умови реальності свідомого.

У другому підрозділі «Свобода як чинник нарративної ідентичності та автентичності особи» зазначається, що свободу можна розглядати як чинник

нарративної ідентичності та автентичності особи. У сучасному світі проблема людини дедалі частіше розглядається крізь призму набуття нею ідентичності, оскільки від цього головним чином залежить формування особистості, її моральних якостей, поведінки і здатності до саморозвитку. Доречним видається комплексний підхід до аналізу ідентичності. Логіка дослідження передбачає висвітлення проблеми ідентичності шляхом поєднання концептів «ідентичність», «нарратив», «нарративна ідентичність», «свобода» та ін. Розвиток поняття ідентичності можна коротко представити на підставі генези розуміння останньої як: тотожності в теорії Аристотеля; результату осягнення Бога у вченні Августина; пошуку «рівноваги людської натури» в одвічному «гойданні» М.Монтеня; самодостатності та автономної здатності суб'єкта впливати на події виключно на засадах розуму в раціоналізмі Р.Декарта; «точкової самості» Дж.Локка; саморозуміння завдяки публічному процесу у Ж.-Ж.Руссо; самоочевидної самототожності особистості на підставі її самодостатності в концепції Й.Фіхте; тотожності структур «чистого» мислення, «чистого ідеального «Я» за Ф.В.Й.Шелінгом; протиставлення обставинам свого життя С.К'єркегора; конструювання за допомогою зовнішніх, соціальних структур Д.Юма; ототожнення з самістю у М.Гайдеггера; спроби «прориву» до «чистої» свідомості у Е.Гусерля; результату діалогічних процедур у М.Бахтіна; самопрезентації в комунікативних просторах у Ю.Габермаса; функції відмінності Ж.Дерріда; взагалі неактуальної проблеми за умов «децентрації» суб'єкта у доробках Ж.Лакана, а також з позиції «смерті суб'єкта» М.Фуко; організуючого принципу за М.Кастельсом; ототожнення з «ідентифікацією» задля збереження свободи з позиції З.Баумана тощо. З іншого боку, аналіз теорій, присвячених дослідженню ситуації людини в сучасному постмодерному суспільстві, призводить до висновку про руйнацію ідентичності як стрижня індивіда та розчинення суб'єкта в безлічі соціокультурних контекстів.

У третьому підрозділі «Творча самореалізація особистості як звільнення свідомості та спосіб здобуття свободи» автором зазначається, що засобом звільнення свідомості від жорстких детермінацій та здобуття свободи є творча самореалізація особистості. Здійснюється дослідження сутності творення свободи, розкривається природа творчої самореалізації особистості як прояв її внутрішньої свободи. За висновками відомих мислителів (М.Бердяєв, Л.Виготський, Е.Ігнат'єв, В.Ільченко, М.Каган, Дж.Кехо, В.Колякіна, О.Леонтьєв, А.Маслоу, В.Моляко, В.Роменець, В.Семиченко, Н.Сокольнікова, Е.Фромм, П.Тейяр де Шарден, Б.Юсов), для формування цілісної, творчої особистості необхідна саме вільна, нерідко інноваційна, творча діяльність. На їхній погляд, у творчій діяльності важливі не лише творче мислення та уява, але і підсвідомість та набутий раніше досвід. Творча діяльність, як акт вільного волевиявлення особистості, апріорі передбачає досягнення унікального результату. Людина, яка творить — це, перш за все, людина вільна, бо творець, передусім, повинен мати свободу в пошуку та визначенні засобів досягнення мети. Адже без вільного вибору засобів мета виступає у вигляді невизначеного ідеалу, до якого можна прагнути та не мати можливості для його реалізації. На наш погляд, творчою може бути тільки вільна особистість, а результативність

розвитку її творчого потенціалу, безумовно, залежить від меж відповідної свободи та внутрішньої (психологічної, емоційної, художньо-творчої) розкнутості людини. Творчість може бути хибною та ілюзорною, та попри все, вона буде допомагати особистості занурюватись в особливий світ – вільний від буденності, сповнений естетичним спогляданням та творенням. Саме у творчості – виправдання людини, визначальний крок на шляху її сходження до трансцендентного.

У третьому розділі – **«Концепт звільнення свідомості як форми реалізації свободи в контексті філософсько-антропологічного виміру сучасності»** – який складається з чотирьох підрозділів - автор наголошує на головних діяльнісних аспектах філософсько-антропологічної концепції проблеми свободи як форми реалізації індивіда.

У першому підрозділі **«Морально-етичні аспекти свободи як звільненої свідомості»** акцентується увага на ціннісних орієнтирах людського вибору. Суто моральна проблематика свободи починається саме там, де йдеться про вибір особистістю цінностей, цілей, варіантів поведінки. Сучасні філософські дослідження характеризуються формуванням нових аксіологічних імперативів на шляху усвідомлення духовно-культурного буття соціуму. Це зумовлено суспільною потребою забезпечити національну інтеграцію в умовах інтенсивних ліберально-демократичних трансформацій і глобалізаційних перетворень. Подолання існуючого нарративного відношення до дійсності актуалізує проблему свідомості, у якій найзагальнішим чином відображено потреби реформування соціокультурного простору. Аналіз такої ситуації доцільно здійснити в межах феноменологічної проблеми «життєвих інфікацій», з якими людина ототожнює власну сутність, співмірну національній ідентичності. Незвичайність нинішньої ситуації, в якій перебуває суспільство, вимагає нестандартних рішень, нешаблонного, «звільненого» мислення.

Другий підрозділ **«Авторитарна свобода як форма обмеженої свідомості»** присвячений питанням трансформації свободи в суспільстві з авторитарним правлінням. Його завдання – проілюструвати зв'язок між раціонально-утилітаристським змістом спрямованості суспільства і тоталітарною тенденцією як його похідної. Тут обґрунтовується пункт наукової новизни дослідження про глобальний характер тоталітарної влади як наслідків бюрократичних устремлінь владно-управлінських структур.

Подається думка про те, що концепція свободи в тоталітарному суспільстві виключає наявність вольового моменту, так як людина звільняє себе від особистісної відповідальності за побудову структури специфічного буття, відмінного від раціонально-емпіричних схем. Свобода в цьому випадку підміняється прагненням нівелювати себе щодо об'єктивної доцільності. Остання стає основним виправдувальним мотивом, що звільняє людину від постійних сумнівів з приводу творчо-етичного вектора у своїй діяльності. Авторитарна влада трансформує свободу з площини духовно-креативних цінностей у сферу морального і копіювання. Відтепер свобода актуалізується як спекулятивний чинник особистісного невтручання, що знімає будь-яку відповідальність зі свідомості. Тоталітарна реальність зумовлює орієнтацію

громадянського курсу на вирішення соціальних проблем виключно у рамках раціоналістичної парадигми.

У третьому підрозділі «Толерантна свобода як сенс творчої свідомості» зазначається, що на відміну від авторитарної, в толерантній свободі свідомість знаходить повноту свого буття, тобто свободу. В толерантності свобода повертається до себе, тобто індивідуальне «Я» зустрічається з собою іншим, здійснюючи тотожність відмінностей у зведенні до одиниці. Вона дозволяє свідомості подолати замкненість в собі і вийти на рівень дійсності себе іншого. Сфера толерантної свободи є рівнем усвідомлення буття, яке відволікається від випадкового змісту, щоб звернутись до його необхідної єдності. Така свобода є природною для свідомості, а не покладається ззовні, як буття іншого порядку. Толерантна свобода можлива через зняття однобічності попередніх форм, в результаті чого народжується новий зміст свідомості себе іншого, самосвідомості. У самосвідомості здійснюється справжній акт свободи.

Четвертий підрозділ «Проблеми національної самосвідомості та свободи людини в українському суспільстві: фактори та критерії їх зростання» вміщує аналіз проблеми свободи як екзистенційного виміру людської сутності поряд із важливими екзистенційно-ціннісними поняттями: соціальної рівності, політичної самостійності та національної незалежності народу, що займає вагоме місце в наукових та світоглядних пошуках української історії та формування українського суспільства. Не може бути свободи людини у своїй державі та державно-політичної самостійності, якщо народ у своєму духовному розвитку не подолав межі етнографічної свідомості та не піднявся до рівня розуміння свого національного «я». Адже потреби державно-політичної самостійності, економічної та національної незалежності – це ті складові, які визначають не тільки структуру, а й духовний зміст українського національного розвитку, що надихав наш народ на боротьбу за свободу й надихає його сьогодні. І в цьому відношенні національна свобода постає доленосною запорукою, екзистенційним виміром сутності людини та нації. Розгляд глобального геополітичного контексту дозволяє по-іншому зрозуміти не лише місце України в світі, а й тенденції її внутрішнього розвитку, який наразі постає невід'ємною частиною європейських та світових процесів. Такий підхід допомагає окреслити низку моментів у розумінні «свідомості національної ідентичності», яка взаємопов'язана, насамперед, зі смыслом духовно-культурного самовизначення людини, суб'єкта націогенезу. Людина повинна мати спрямовуючий стрижень–національну свідомість, котра й визначає основне – для якого суспільства, держави, для якого майбутнього– її та нащадків–мусить відбуватися така самореалізація. Специфіка української національної свідомості розкривається через екзистенційно-персоналістичну сутність вітчизняного гуманізму, котрий опрідметнює ціннісну самореалізуючу роль людини, її самості, її індивідності. Девальвація культурних цінностей призвела до ускладнення пошуку індивідом власної ідентичності, а неможливість відповідати соціальним вимогам поглибило кризу ідентичності, в якій перевага надається груповим інтересам, нівелюється індивідуальна автономність. Основною вимогою, яка ставиться сьогодні до духовної

культури, є створення суспільного ідеалу індивіда, що містив би передусім такий комплекс цілей, як активність, свобода та автономність у процесі самореалізації.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** сформульовано основні теоретичні та практичні положення досліджуваної проблеми та окреслено перспективи її подальшої розробки. Результати дослідження, реалізовані мета і завдання дають підстави сформулювати такі висновки та рекомендації.

1. Свобода не є щось раз і назавжди дане, застигле і нерухоме. Вона і підвладна онтологічним, гносеологічним та екзистенціальним трансформаціям. Під час все більшого наближення до соціальності свобода збігається з безпосередністю нахилів.

2. На рівні свідомості свобода визначається можливістю вибору. Щоб був вибір, потрібні численні мотиви і можливості дії. Вибір може виявитися неможливим, якщо всі мотиви рівноцінні. У подібному випадку рішення може виразити так звану «свободу байдужості», але така свобода не несе в собі самовираження особистості. У більш широкому сенсі свобода визначається як «реалізація» волі, виправдана більшістю мотивів, бо наша дія завжди є не тільки проявом особистісного вибору, але вибору, здатного раціонально виправдати себе в очах усіх, або певної частини спільноти.

3. Свобода – це позиція людини, яка визнає себе у своєму житті, згідного з ходом світової історії, її подіями. До такої концепції тяжіють сучасні філософи-екзистенціалісти, ґрунтуючись на досягненнях німецької філософської класики і марксизму. Свобода часто полягає в тому, щоб змінити радше власні бажання, ніж світовий порядок, і пристосуватися до еволюції і до порядку речей. Людина стає вільною, коли ситуацію підпорядкування вона змінює на активну позицію, тобто повною мірою бере участь в подіях свого часу, визначивши своє ставлення до політичної ситуації та інших людей.

4. Множинні модули буття знаходять своє вираження в широкому спектрі концепцій, що розглядають розуміння свободи і властиві їй антиномії. В ході дослідження була подана типологія трансформації свободи і зроблений висновок, що різні прояви розуміння і втілення свободи можуть перетворюватись один на інший.

5. Свобода людини тісно пов'язана зі свободою суспільства, в якому вона живе. При цьому, формування світосприйняття людини охоплює декілька рівнів: особистісний (визначений – індивідуальними, локальними чинниками її прибутками та психікою тощо), міжособистісний (фокусується на відношеннях особистості і соціуму), інституційний (характеризується взаємодією людини зі соціальними інститутами), політично-правовий (коригується та регулюється владним і правовим полем).

6. Означена ієрархія рівнів свободи дозволяє, з одного боку, краще зрозуміти особливості формування свободи людини за умов глобалізації. З іншого боку, простежити вплив глобалізаційних процесів на характер сприйняття свободи людиною та на реалізацію свободи.

7. У сучасному світі свобода знаходить все нові і нові форми вираження. Відповідно, назріла необхідність переосмислення теоретичних підстав лібералізму та напрацювань прагматистського постмодерну щодо проблем демократії, свободи, прав людини і взаємин культур. Соціокультурні трансформації, процес становлення громадянського суспільства, який відбувається сьогодні в Україні, можливі лише за наявності в суспільстві «критичної» маси вільних особистостей, духовно розвинених, здатних взаємодіяти з іншими особистостями в ім'я загальних цілей, інтересів, цінностей. У цьому плані актуальними є дослідження та пошук механізмів розвитку людини від індивіда до особистості, добровільного прилучення до високих моральних цінностей, набуття істинної внутрішньої свободи.

8. Неповторність людського життя характеризується фактом національної ідентичності, оскільки дійсне буття за всіх обставин є національним, адже людина завжди є носієм етнокультурних ознак. Категорія «цілісність особистості» розкриває себе за наявності національної свідомості, яка наповнює світогляд індивіда смисложиттєвими імперативами.

9. Національна свідомість, беззаперечно, є умовою розкриття інтелектуально-творчого потенціалу особистості, її неповторності та унікальності. Шлях оздоровлення сучасного суспільства – в аутентичності буття, коли відбувається процес національного самоусвідомлення. Але в сучасному полікультурному світі постає питання діалогу культур як феномену духу та свідомості. Він передбачає глибинне взаємопроникнення смислів різних традицій, що збагачує, але не підміняє місцеві потенції розвитку. Полікультурність не може бути загрозою для української національної свідомості. Діалог культур повинен стати відкритим простором, спробою віднайти свою єдність у багатоманітності.

10. Проблематика свободи – традиційна тема світової філософії – набула в наші дні особливої актуальності. Шлях звільнення людини, передусім, це – духовний шлях, шлях внутрішньої боротьби, подолання власних обмежень, хибних уявлень, стереотипів. В той же час це шлях зовнішньої боротьби, протистояння зовнішній агресії, насильству, суспільним упередженням задля пошуку стану гармонії зі своєю внутрішньою природою, природою інших вільних людей та Абсолютом, Богом. Процес звільнення свідомості, як стан пошуку гармонії, відкидає рабство, будь-який тиск чи залежність. Утвердження внутрішньої та зовнішньої свободи – це процес самореалізації індивіда, здобуття гармонії між духом та тілом. В той самий час це процес перманентного протистояння особистості будь-яким проявам соціальної несправедливості та утиску.

11. Звільнена свідомість – це свідомість, що постійно бореться, оновлюється. Усвідомлення людини господарем себе та своєї долі – основа її звільнення. Звільнення свідомості – найнеобхідніший етап у пізнанні людиною самої себе і світу, необхідна умова творчої реалізації людини. В обґрунтуванні цієї тези, у з'ясуванні сутності аргументації, яка її доводить, виявленні нових смислів у розумінні феномена свободи, її проявів в новому соціо-історичному контексті дисертант вбачає головне завдання здійсненого дослідження.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Савицька І.М. Свобода і громадянське суспільство в контексті історичної практики та українського сьогодення. / І.М.Савицька // Мультиверсум. Філософський альманах: зб. наук. праць / Гол. ред. В. В.Лях. – Вип. 75 – К.: Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, 2008.– С.152-161.
2. Савицька І.М. Інноваційні стратегії в умовах транснаціональних проблем вищої освіти. / І.М.Савицька // Науковий вісник Національного Аграрного Університету: зб.наук.праць. / Гол. ред. Д.О.Мельничук. – Вип.130 – К., Нац. аграрний ун-т, 2008. – С.343-348.
3. Савицька І.М. Свобода особистості як форма її реалізації. / І.М.Савицька // Мультиверсум. Філософський альманах: зб. наук. праць / Гол. ред. В. В. Лях. – Вип. 83–К., Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, 2009. – С.28-35.
4. Савицька І.М. Історико-філософські витoki проблеми свободи як звільнення свідомості: давньосхідні підходи. / І.М.Савицька // Мультиверсум. Філософський альманах: зб. наук. праць / Гол. ред. В. В. Лях. – Вип.4(92) – К.: Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, 2010. – С.140-150.
5. Савицька І.М. Соціально-політичні аспекти проблеми свободи у філософії постмодернізму. / І.М.Савицька // Вісник Харківського Національного Університету імені В.Н.Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»: зб. наук. праць. / Гол.ред. І.З.Цехмістро; М-во освіти і науки, Харк. Нац. ун-т імені В.Н.Каразіна. – Вип.39.– №894. – Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2010. – С.103-107.
6. Савицька І.М. Проблеми свободи як звільненої свідомості в історії філософської думки. / І.М.Савицька // «Дні науки філософського факультету-2008»: Міжнародна наукова конференція. Матеріали доповідей та виступів. – Ч.ІІІ. – К.: Вид.-поліграфцентр «Київський університет», 2008 – С.94-95.
7. Савицька І.М. Громадянське суспільство як здійснення свободи. / І.М.Савицька // Громадянський рух та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали Всеукраїнської конференції. – Симферополь: Центр розвитку освіти та інновацій, – 2008. – С.124-128.
8. Савицька І.М. Ідеї свободи, гуманізму, духовності в сучасному світі. / І.М.Савицька // Філософський та літературознавчий виміри сучасних гуманітарних досліджень: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції до 287-ліття Г.С.Сковороди. – Суми: Сумський державний університет, 2009. – С.74-75.
9. Савицька І.М. Проблемы свободы личности и ответственности в условиях глобализации общества / І.М.Савицька // «Ильенковские чтения – 2010»: Матеріали XII Международной научной конференции. – К.: НТУУ «КПІ» ВПІ «Політехніка», 2010 – С.318-319.
10. Савицька І.М. Свобода та ідентичність крізь призму сучасної української антропології та екзистенціалізму. / І.М.Савицька // Людина та

ідентичність у добу глобалізації: Матеріали Міжнародної міждисциплінарної конференції. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010 – С.69-72.

11. Савицька І.М. Феномени свободи та ідентичності в контексті сучасних світоглядних орієнтацій/ І.М.Савицька // Релігія, релігійність, філософія та гуманітарні знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції – Луганськ – Рубіжне: – Луганськ: Вид-во Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2010–Ч.І. – С.239-244.

12. Савицька І.М. Формування основ громадянського суспільства в контексті українського сьогодення. / І.М.Савицька // Молодіжна політика: проблеми та перспективи: зб. наук. праць. / Наук ред. С.А.Шудло; Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2010.– С.65-70.

13. Савицька І.М. Свобода особистості як прояв індивідуального в суспільстві. / І.М.Савицька // «Дні науки філософського факультету-2010»: Міжнародна наукова конференція: Матеріали доповідей та виступів. – Ч. VII–К.: Вид.-поліграфцентр «Київський університет», 2010 – С.132-133.

14. Савицька І.М. Традиція як передумова розвитку сучасних наукових векторів розвитку сучасних наукових векторів освіти / І.М.Савицька // Проблеми розвитку освіти у вищих аграрних навчальних закладах і філософські засади їх розв'язання: Матеріали Круглого столу. – Харків: Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка, 2010.– С.407-409.

15. Савицька І.М. Проблеми національної свідомості та свободи особистості в українському суспільстві: фактори та критерії їх зростання. / І.М.Савицька // Ідеологія в сучасному світі : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Вид.-поліграфцентр «Київський університет», 2011. – С.67-69

АНОТАЦІЇ

Савицька І. М. Феномен свободи як звільненої свідомості: філософсько-антропологічний дискурс. - Рукопис.

Дисертація на здобуття ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. – Національний педагогічний університет ім.М.П.Драгоманова. – Київ, 2011.

Дисертація присвячена дослідженню проблеми феномену свободи як найсуттєвішого визначення людини, умови її специфічно-унікального буття. Розкривається сутність феномену свободи у співвідношенні з поняттям «звільнення свідомості». Проаналізовано свідомість у виявленні філософсько-антропологічних, екзистенційних вимірів людського буття через розгляд національної свідомості, в якій формуються головні ідеї культурного самовизначення особистості. Феномен свободи аналізується в дисертації з позицій пріоритету духовних начал життєдіяльності людини, її добровільного

соціально-ціннісного вибору, звільнення свідомості від стереотипів, брехні, обмежень. Зазначено, що звільнена свідомість – це свідомість, яка постійно бореться, оновлюється. Усвідомлення людини господарем себе та своєї долі – основа її звільнення. Звільнення свідомості – необхідний етап у пізнанні людиною самої себе і світу, необхідна умова творчої реалізації людини як особистості. Відокремлюються проблеми усвідомлення та реалізації в сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: свобода, звільнення свідомості, свобода вибору, свобода дії, свобода волі, ідентифікація, національна свідомість, відповідальність.

Савицкая И. М. Феномен свободы как освобожденного сознания: философско-антропологический дискурс. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.04 - философская антропология, философия культуры. – Национальный педагогический университет им. М.П.Драгоманова. – Киев, 2011.

Диссертация посвящена исследованию проблемы феномена свободы как самого существенного определения человека, условия его специфически-уникального бытия. Раскрывается сущность феномена свободы в соотношении с понятием «освобождение сознания». Человек становится свободным, когда ситуацию подчинения он меняет на активную позицию, т.е. в полной мере участвует в событиях своего времени, определив свое отношение к политической ситуации и другим людям. Осуществлен анализ сознания в проявлениях философско-антропологических, экзистенциальных измерений человеческого бытия через рассмотрение национального сознания, в котором формируются главные идеи культурного самоопределения личности. Указано, что неповторимость человеческой жизни характеризуется фактом национальной идентичности, поскольку истинное бытие при всех обстоятельствах является национальным, ведь человек всегда является носителем этнокультурных признаков. Доказано, что категория «целостность личности» раскрывает себя при наличии национального сознания, которая наполняет субъективность индивида смысложизненными императивами. Национальное сознание, несомненно, является условием раскрытия интеллектуально-творческого потенциала личности, ее неповторимости и уникальности. Путь оздоровления современного общества – в аутентичности бытия, когда происходит процесс национального самоосознания. Но в современном поликультурном мире поднимается вопрос диалога культур как феномена духа и сознания. Он предполагает глубинное взаимопроникновение смыслов разных традиций, обогащает, но не подменяет местные потенции развития. Поликультурность не может быть угрозой для украинского национального сознания. Диалог культур должен стать открытым пространством, попыткой найти свое единство в многообразии.

Отмечается, что в современном мире свобода находит все новые формы выражения. Соответственно, сегодня назрела необходимость переосмысления теоретических оснований либерализма и наработок прагматистского

постмодерна по актуальным проблемам демократии, свободы, прав человека и взаимоотношений культур. Социокультурные трансформации, процесс становления гражданского общества в Украине возможны только при наличии в обществе «критической» массы свободных личностей, способных взаимодействовать с другими личностями во имя общих целей, интересов, ценностей. В этом плане актуальными являются исследования и поиск механизмов развития человека от индивида к личности, добровольного приобщения к высоким моральным ценностям, приобретения истинной внутренней свободы.

Освобожденное сознание – это сознание, которое постоянно борется, обновляется. Феномен свободы анализируется в диссертации с позиций приоритета духовных начал жизнедеятельности человека, его добровольного социально-ценностного выбора, освобождения сознания от стереотипов, фальши, ограничений. Осознание человека хозяином себя и своей судьбы – основа его освобождения. Освобождение сознания – необходимый этап в познании человеком самого себя и мира, необходимое условие полной реализации человека, как личности, всех заложенных в нем талантов и способностей.

Ключевые слова: свобода, освобождение сознания, свобода выбора, свобода действия, свобода воли, идентификация, национальное сознание, ответственность.

Savitskaya I.M. The phenomenon of freedom as a liberated consciousness: philosophical-anthropological discourse.- Manuscript.

Thesis for candidate of philosophical sciences degree, specialty 09.00.04 - philosophical anthropology, philosophy of culture. - National Pedagogical Drahomanov University - Kiev, 2011.

The dissertation investigates the phenomenon of freedom as the most essential definition of individual, condition of its specific unique existence. The essence of freedom in relation to the notion of "consciousness exemption" is revealed. The thesis analyzed the manifestation of consciousness in the philosophical-anthropological, existential dimensions of human existence through a review of the national consciousness, which forms the main ideas of individual cultural self-determination. The phenomenon of freedom is analyzed from the standpoint of priority of human being spiritual principles, his voluntary socio-valuable choice, liberation of consciousness from stereotypes, false, restrictions. It is pointed out that the liberated consciousness is a consciousness that is constantly struggling, it is being updated. Consciousness awareness is a necessary stage in human cognition of itself and its destiny – is the basis of its dismissal. Problems of perception and realization of personality's outlook freedom in a modern Ukrainian society are being separated. It is shown that personal freedom is always a freedom of choice of the individual.

Key words: freedom, freedom of choice, freedom of action, free will, consciousness exemption, identification, national consciousness, responsibility.